

ських загонів України у роки Великої Вітчизняної війни / Упоряд. П. Денисенко, В. Лукін, М. Москаленко; Ред. Л. Нагорна. – К.: Вид-во політ. літ. України, 1969. – 339 с. 13. Там же. 14. Промышленность Германии в период войны 1939–1945 гг. / Пер. с нем. Г.В. Смирнова и В.М. Шаститко; Ред. Г.С. Согомоян. – М.: Изд-во иностр. лит., 1956. – 295 с. 15. Поль К.А. Иностранные рабочие в немецко-фашистском рабстве. – М.: ОГИЗ Госполитиздат, 1943. – 53 с.; Коваль М.В. Борьба населения Украины против фашистского рабства. – К.: Наук. думка, 1979. – 133 с.; Левада О. Плач полонянок. – Харків: Укр. держ. вид-во, 1943. – 31 с. 16. Коваль М.В. Борьба населения Украины против фашистского рабства. – К.: Наук. думка, 1979. – 133 с. 17. Коваль М.В. Борьба населения Украины против фашистского рабства. – К.: Наук. думка, 1979. – 133 с.; Мюллер Н. Вермахт и оккупация (1941–1944) / Пер. с нем. А. Артемов. – М.: Воениздат, 1974. – 387 с.; Бегма В.А. Злочини німців і народна боротьба на Ровениціні. – Київ–Харків: Укр. держ. вид-во, 1945. – 36 с. 18. Коваль М.В. Україна у Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.) Сер. Україна крізь віки. – К.: Вид. дім “Альтернативи”, 1999. – 336 с. – Т. 12. 19. Внешняя политика Советского Союза в период Отечественной войны: Документы и материалы. – 22 июня 1941 г. – 31 декабря 1943 г. – М.: Гос. изд-во полит. лит., 1946. – Т. 1. – 804 с.

УДК 94(477.81/82)“1941/1945”

І.В. Рєпін

Львівський військовий орден Червоної Зірки
інститут Сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного
Національного університету “Львівська політехніка”

ЗНАЧЕННЯ СХІДНОГО ФРОНТУ В ДОСЯГНЕННІ ПЕРЕМОГИ АНТИГІТЛЕРІВСЬКОЮ КОАЛІЦІЄЮ ТА “УКРАЇНСЬКИЙ ФАКТОР” У ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ

© Рєпін І.В., 2006

Розкрито основні етапи збройної боротьби на Східному фронті та його значення у Другій світовій війні. Висвітлено питання внеску українського народу в перемогу сил антигітлерівської коаліції.

The basic stages of the armed fight are exposed at the East front and his role in a II World war. The question of payment of the Ukrainian people is reflected in victory of forces of AntiHitler coalition.

Друга світова війна – одна з найбільших подій всесвітньої історії. Це було рішуче і безкомпромісне протиборство держав і народів в економічній, політичній, дипломатичній і військовій галузях. Проте основною вирішальною формою протиборства в Другій світовій війні була збройна боротьба на фронтах, характерною рисою якої був її коаліційний характер.

Остаточним результатом цієї боротьби для антигітлерівської коаліції стала перемога, а для блоку фашистсько-нацистських держав – поразка.

Після закінчення війни історія пред'явила обом ворогуючим сторонам – і тій, що перемогла, і переможений – свій рахунок. При цьому в першому випадку одним з каменів спотикання як на офіційному рівні, так і в наукових угрупованнях, а також в очах широкої громадськості постала і залишається тепер проблема об'єктивного оцінювання значення кожного з союзників в досягненні перемоги, реального внеску збройних сил тієї чи іншої держави в розгром противника, насамперед Німеччини.

Враховуючи актуальність проблеми та необхідність її глибокого дослідження, автор ставить за мету проаналізувати значення Східного фронту та “український” фактор в досягненні перемоги коаліційних сил у Другій світовій війні, простежити перебіг тодішніх подій під кутом сучасного погляду.

Як правило ніколи не брали під сумнів істину – перемогу отримала антигітлерівська коаліція. Тому кожна держава, що входила в неї, має право вважати себе переможцем. Відомо, що до квітня 1945 року у стані війни з країнами німецько-нацистського блоку знаходилося 50 держав (13 – в Європі, 9 – в Азії, 22 – в Америці, 4 – в Африці, а також Австралія і Нова Зеландія). Безпосередню участь в боротьбі проти країн “осі” (Рим-Берлін-Токіо) брали збройні сили 25 союзних держав. Військові дії розгорнулися на території 17 держав, що входили в антигітлерівську коаліцію.

Природно, що союзні країни, які навіть безпосередньо брали участь в збройному протистоянні, надавали неоднаковий внесок в загальну справу розгрому противників, тому мали різну військово-політичну вагу в коаліції.

Питання про внесок кожної з союзних держав в досягнення перемоги в Другій світовій війні виявилось найполітизованішим в післявоєнній історіографії. Практично у всіх великих державах – учасниках антигітлерівської коаліції були підготовлені і видані в післявоєнний період фундаментальні праці про участь національних збройних сил у війні і їх внесок в перемогу. І якщо, наприклад, розглянути військово-історичні праці, такі як “Тяжке випробування”, “Найважливіші рішення” [1] – Чарльза Б. Макдональда, 80-томник “Армія США в Другій світовій війні”, що вийшли друком в західних країнах, зокрема в США, то ми побачимо, що в них затверджується: основний внесок в розгром фашистсько-мілітаристського блоку (Німеччини, Італії, Японії) внесли Сполучені Штати і меншою мірою Великобританія. Про внесок же Союзу РСР, його Червоної армії в досягнення перемоги, взагалі про значення радянсько-німецького фронту у війні в них або нічого не згадується, або згадується про дві-три битви, що існували, – найчастіше про Сталінградську і Курську.

При визначенні значення різних держав у Другій світовій війні використовується низка об’єктивних критеріїв, таких як політичні цілі війни, показники збройної боротьби (масштаби, активність, тривалість і результативність військових дій), володіння стратегічною ініціативою і участь в досягненні корінного перелому у війні, вплив збройної боротьби на тому чи іншому, окремо взятому фронті (радянсько-німецькому, західному, тихоокеанському), на хід військових дій на інших фронтах і загалом на військово-політичне становище в світі.

Сформульовані критерії, за допомогою яких розкривається суть поняття “корінний перелом” у війні. Це, по-перше, рішуча і незворотна зміна характеру боротьби в її основних сферах – військовій, економічній, політичній і ідеологічній; по-друге, остаточне оволодіння стратегічною ініціативою. Причому останнє вважається ключовою умовою досягнення перелому у війні [2].

Саме ці критерії і були прийняті в основу визначення головного, отже, і вирішального значення Східного фронту в Другій світовій війні.

Війна між СРСР і Німеччиною з її союзниками мала гострий, непримиренний характер, була боротьбою не на життя, а на смерть. А такий характер, своєю чергою, зумовив високий ступінь безкомпромісності збройної боротьби, рішучість і активність військових дій, напруженість і кровопролиття битв на східному фронті порівняно з іншими фронтами Другої світової війни.

Для військово-політичного керівництва США і Великобританії війна проти країн “осі” і їх союзників не мала такого гострого і принципового характеру. Вони прагнули, з одного боку, зберегти і зміцнити власні позиції на світовій арені шляхом військового розгрому конкурентів – держав гітлерівського блоку, а з іншого – послабити у війні Радянський Союз. Така подвійна політика зумовлювала те, що США і Великобританія використовували для наближення загальної перемоги далеко не все свої можливості, часом ухиляючись від виконання взятих щодо СРСР зобов’язань.

Англія, наприклад, прагнула до зміцнення своєї колоніальної імперії і завоювання панівного положення в Європі. Посилювалося небажання уряду озброювати колоніальні народи, втратити джерела стратегічної сировини і порушити життєво важливі для Англії морські комунікації [3].

Л. Поздєєва в книзі “Англо-американські відношення в роки другої світової війни. 1941–1945” здійснила спеціальне дослідження англо-американських стосунків в роки Другої світової війни і дійшла висновку, що стратегічні принципи США і Великобританії у Європі збігалися. Обидва уряди враховували розрахунок затягування боротьби на радянсько-німецькому фронті – вирішальному фронті Другої світової війни [4].

Доля війни, як свідчить історія, вирішується на полях битв, тому найважливішими критеріями у визначенні значення держави у коаліційній війні і її внеску у загальну перемогу виступають показники збройної боротьби: масштаби, активність, тривалість і результативність воєнних дій. За всіма зазначеними параметрами східний фронт не мав собі рівних і від початку свого існування зайняв центральне місце у Другій світовій війні.

Історична істина полягає в тому, що безприкладний подвиг народів СРСР, особливо українського народу та Червоної армії перегородили шлях німецькому нацизму до світового панування.

Військово-політичні угруповання Німеччини передбачали у майбутній війні використовувати український фактор. В тогочасній німецькій політиці щодо майбутнього України існували дві позиції: одні бачили місце України після розвалу СРСР у так званій “новій Європі” (Розенберг, Канаріс, Браухіч, Райхенау), інші (Гітлер, Борман, Гімлер, Герінг) бажали повністю колонізувати її територію. Насправді, коли Гітлер твердив, що бажав би мати контроль над Україною не для підтримки її права на самовизначення, а для використання природних багатств і людських ресурсів [5].

Україна винесла на своїх плечах основну вагу непомірної в історії людства війни і зробила вирішальний внесок в розгром нацистської Німеччини і її союзників.

Доля України та її народу, як і в Першій світовій війні, склалася так, що вони опинилися в епіцентрі смерчу війни. У цій, народній за своєю суттю, війні мільйони українців захищали від іноземного поневолення не сталінський режим, а, передусім, власне життя, своєї родини, домівки, культуру, спосіб життя, одне слово – Батьківщину [6, с. 84].

На території України відбулася майже половина стратегічних операцій, проведених за роки війни. У бойових операціях на її території взяло участь 54 армії збройних сил Радянського Союзу. Дії регулярних військ поєднувалися зі збройною підпільно-партизанською боротьбою, що так активно поширилася на ґрунті масового несприйняття ідеології фашизму українським народом [6, с. 114].

Напад гітлерівської Німеччини на СРСР докорінно змінив, загалом, розсосередження і співвідношення сил, військово-політичне становище в світі. Тому, що до середини 1941 року в Європі не залишилося сили, здатної приборкати Гітлера і його союзників. Центр ваги збройної боротьби перемістився на радянсько-німецький фронт, який буквально з перших днів воєнних дій став вирішальним в Другій світовій війні. На ньому відбувалися головні події, що докорінно змінювали не тільки хід цієї війни, але і всієї світової історії.

Тотальний наступ вермахту на світанку 22 червня 1941 року виявився не тільки раптовим: уперше в історії війн було таке масове застосування танків, артилерії, авіації. Гітлерівці застосували тактику сильних концентрованих ударів, розраховуючи на раптовість, на швидке просування у глибину території України.

З перших хвилин червеневого світанку, коли гітлерівські авангардні частини форсували Західний Буг, сини українського народу були в числі тих, хто до останнього патрона, до останнього подиху відстоював рідну землю [7, с. 15]. У військових з'єднаннях, які у цей час воювали на території України, була значною питомою вагою українців, мешканців УРСР. У деяких частинах серед особового складу їх чисельність становила 25–30 %, подекуди – третину і навіть більше [7, с. 17].

На українській землі відбулися такі великомасштабні операції 1941 р., як зустрічна танкова битва в районі Луцьк-Броди-Рівно, Київська та Одеська оборонні операції. У безпросвітно тяжкому 1941 р. радянські війська зуміли цими, хай і невдалими, операціями поставити під сумнів бездоганно продуманий графік гітлерівського “бліцкригу” [6, с. 113].

Зрив плану блискавичної війни, а разом з ним і основної програми завоювання німецького нацизму (плани “Барбаросса”, “Ост” тощо), став найважливішим стратегічним підсумком літньо-осінньої кампанії 1941 року.

Це вдалося досягти Радянському Союзу ціною величезних втрат в особовому складі і військовій техніці. За першу військову кампанію радянська держава утратила 3987,7 тис. осіб (зокрема безповоротно – 2841,9 тис.). Втрати бойової техніки досягли 76–90 % від наявності її на фронтах до початку війни [8].

Внаслідок невдалих рішень щодо управління військами до німецького полону потрапило близько 900 тис. червоноармійців [9]. Переважно це були вишколені солдати та кадрові офіцери, які

мали досвід передвоєнної армійської служби. Ці втрати зумовлювали наростаючий призов до діючої армії недостатньо підготовленої молоді та запасного контингенту, що складався з людей старшого віку. Зазначене послаблювало боєздатність військ в оборонних боях 1941–1942 рр. і спричинило новий виток втрат.

Незважаючи на величезні втрати, в діючу армію до 1 грудня 1941 року було додатково направлено 338 розрахункових дивізій, зокрема знов у сформованих – 241, а її чисельний склад підтримувався на рівні 3,4 млн. осіб, 23 тис. гармат і мінометів, 2000 танків і близько 3000 тис. бойових літаків [10, с. 922; 11].

Професор М. Коваль у своїй праці акцентує увагу на факті здатності тогочасного суспільства до швидкого подолання незмірних втрат. “Як йому вдалося за такий короткий час здійснити своєрідну реанімацію першого ешелону діючої армії, ефективно мобілізувати людські та матеріальні ресурси? Вичерпна відповідь на це запитання, очевидно, неможлива без глибокого наукового розкриття справжнього воєнного потенціалу СРСР. На наш погляд, це одна з кардинальних проблем історії Великої Вітчизняної війни. Адже країна, народ, котрі здатні не тільки на великомасштабні втрати, а й на ефективні та не менш масштабні відтворення, цілком заслуговують на серйозну увагу економістів, істориків, психологів, соціологів та фахівців інших галузей знань” [6, с. 83].

Аналізуючи перші місяці радянсько-німецької війни, трагічний відступ Червоної армії, варто не забувати, що Німеччина до нападу на СРСР окупувала 12 європейських держав. Вона мала армії чисельністю 8,5 млн. осіб, з яких понад 5,5 млн. були зосереджені на кордонах СРСР [7, с. 17].

У літературі минулого зосереджено величезний фактичний матеріал, який дає уявлення про внесок Червоної армії в зрив “бліцкригу” і досить переконливо показано, що радянсько-німецький фронт вже у 1941 році був найважливішим у Другій світовій війні, бо на ньому зосереджувалися основні діючі сили німецької армії.

Початок докорінному повороту в збройній боротьбі проти німецьких загарбників було покладено під час успішного контрнаступу під Москвою і стратегічного наступу військ Червоної армії в зимовій кампанії 1941/42 років. Перша велика поразка вермахту після його тріумфальних перемог в перебігу передуючих двох років війни стала для Німеччини не просто військовою невдачею, а потрясінням нацистської системи.

Не аналізуючи військове мистецтво, проявлене в битві за Москву, військово-політичне значення перемоги військ Червоної армії і вплив цієї перемоги на хід Другої світової війни важко переоцінити.

Проте навесні і влітку 1942 року вермахт знов оволодів стратегічною ініціативою, розгорнув наступ і зайняв обширні простори на півдні Радянського Союзу. Стратегічне місце Україна зберігала і у 1942 році. Саме з її території після поразки радянських військ під Харковом почався ...німецький генеральний наступ на Волгу і Кавказ. Він мав вирішити долю всієї світової війни [7, с. 114].

Центром військово-політичних подій того часу стала битва під Сталінградом, де напруга збройного протиборства досягла найвищої межі. Але, як і в 1941 році, головні політичні і стратегічні цілі агресора – захопити найважливіші військово-економічні центри СРСР, вивести його з війни – досягнуті не були.

Сталінградська битва стала вирішальною в досягненні докорінного перелому в ході усієї Другої світової війни.

Головним політичним та воєнним підсумком битви на Волзі стала зміна співвідношення сил на радянсько-німецькому фронті, падіння бойової могутності та міжнародного престижу держав гітлерівського блоку.

Після переконливої перемоги радянських військ під Сталінградом, здобутої значною мірою за допомогою фронтів, що відступали з України, саме тут, на українській землі, набрав непереборної сили зворотній процес – визволення території СРСР [7, с. 114].

Однією з найважливіших військово-політичних проблем першого, найдраматичнішого періоду радянсько-німецької війни – періоду, коли Червона армія практично один на один билася з гітлерівською Німеччиною і її союзниками, – для радянського керівництва була проблема коаліційної стратегії і її реального втілення – відкриття другого фронту в Європі. Відсутність

другого фронту давало змогу гітлерівському командуванню поповнювати втрати та створювати нові військові з'єднання, використовуючи значні матеріальні та людські ресурси своєї держави і окупованої Європи [12]. Члени Великої трійки (Й. Сталін, Ф. Рузвельт, У. Черчилль) офіційно визнавали: вторгнення до Північно-Західної Франції створить можливість розсосередити збройні сили і ресурси нацистського блоку між фронтами. Проте тривалі і активні воєнно-дипломатичні зусилля радянського керівництва, спрямовані на швидке відкриття Другого фронту у Європі, ні в 1941, ні в 1942 році не знайшли розуміння у лідерів Великобританії і США.

Відразу ж після американсько-радянських і англо-радянських переговорів в Лондоні і Вашингтоні влітку 1942 року, де обіцяли відкрити другий фронт у 1942 році, У. Черчилль прямо заявив “кабінету”, що про висадку до Франції не йтиметься до тих пір, поки німці не зазнають рішучої поразки на Сході. [3].

Замість Франції союзники з 8 по 13 листопада 1942 року висадили досить великі сили на узбережжі Північної Африки, де восени цього року успішно завершилася битва під Ель-Аламейном. Але ні щодо сил, ні за розмахом, ні за своїм значенням для ходу всієї війни загалом, битву під Ель-Аламейном не можна порівняти з битвою під Сталінградом. Реального впливу на воєнно-політичне становище в світі події в Північній Африці не мали, та і не могли мати.

Увага гітлерівського керівництва була, як і раніше, прикута до подій на сході, і після Сталінградської трагедії воно вживало екстрених заходів з стабілізації східного фронту, все ще сподіваючись вирвати стратегічну ініціативу, укріпити віру в успіх у своїх союзників, змінити хід збройної боротьби на користь Німеччини.

Після поразки на Волзі та в інших операціях зимової кампанії гітлерівське керівництво прийняло рішення здійснити влітку 1943 року великий наступ у районі так званого Курського виступу, що отримав назву Курської дуги.

Готуючи цей наступ за планом “Цитадель”, керівництво рейху все ж таки зуміло створити великі, оснащені новітньою бойовою технікою, угруповання військ в районі Курська, причому було повністю упевненим в успіху цього наступу, вважаючи, що “ніколи за час війни з Росією німецькі війська не були так підготовлені до боїв і не мали в такій кількості важкого озброєння, як під Курськом” [Цитата-13, с. 222].

Курська битва, результат якої добре відомий, стала головною подією літньо-осінньої кампанії 1943 року на східному фронті, мала величезний вплив на подальший хід Другої світової війни загалом. Найважливішим її військово-стратегічним підсумком був остаточний крах наступальної стратегії вермахту. З того часу і до кінця війни основним видом воєнних дій гітлерівських військ, причому на всіх фронтах, стала стратегічна оборона, а Червона армія до кінця війни міцно зберігала стратегічну ініціативу.

Головним підсумком Курської битви, що охопила також і північно-східні райони України, стало завершення корінного перелому в ході радянсько-німецької війни, що знаменувало остаточний перехід стратегічної ініціативи до Червоної армії. Її успішні дії в боях на Лівобережжі, в битві за Дніпро й у визволенні Правобережжя, кардинально змінили загальну картину та співвідношення сил на німецько-радянському фронті. Наш земляк О. Довженко, який, перебуваючи в цей час на Південно-Західному фронті, зазначив у щоденнику, що навколо України “точиться добра половина усієї світової війни” [14].

Українська територія, з огляду на її стратегічне значення, майже всю війну була місцем найбільшої концентрації військ та озброєння воюючих. Свого апогею битва за Україну досягла в період з осені 1943 до осені 1944 років. Саме в цей час на її території Ставка Верховного Головнокомандування зосередила приблизно половину діючої Червоної армії (42 % стрілецьких та 80 % танкових і механізованих з'єднань) [7, с. 544].

Хід і підсумки стратегічних операцій літньо-осінньої кампанії 1943 року на Східному фронті Другої світової війни потрібно розглядати і оцінювати у зв'язку з тими подіями, що одночасно відбувалися на інших ТВД.

Капітуляція італо-німецьких військ в Тунісі в травні 1943 року, Сицилійська десантна операція союзників, яка проведена в липні-серпні, вереснева висадка їх на Апенінському півострові, нарешті,

падіння фашистського режиму Б. Муссоліні і вихід Італії з війни (8 вересня 1943 року) докорінно змінили воєнний і політичний стан на Півдні Європи [15].

Взаємозв'язок і взаємозалежність цих подій очевидні.

Невдачі вермахту на східному фронті, воєнна і політична криза, в якій опинилася Німеччина влітку та восени 1943 року, стали наслідком стратегічної взаємодії і спільних зусиль збройних сил держав антигітлерівської коаліції.

На початок наступного 1944 року основною метою гітлерівського керівництва було – на якомога триваліший термін затягнути воєнні дії, не допустивши перенесення їх на територію рейху, виграти час, спричинити розкол в антигітлерівській коаліції і добитися сприятливого для себе результату війни.

У зв'язку з цим труднощі, з якими стикнулися СРСР і його армія, були великі. Величезні витрати сил і засобів на виконання завдань попередньої кампанії і необхідності їх поповнення за короткі терміни, відсутність другого фронту в Європі, зосередження основної маси ворожих військ і техніки на радянсько-німецькому фронті – все це зумовлювало складність досягнення поставленої перед Червоною армією рішучої мети.

Узагальнена характеристика значення системи, яка діяла в СРСР на той час, в досягненні перемоги над гітлеризмом, зокрема шляхом мобілізації духовного потенціалу і укріплення моральної витривалості, надана американськими фахівцями. У березні 1943 року в США президентський комітет з протокольних стосунків з СРСР підготував меморандум для Р. Гопкінса – радника і спеціального помічника американського президента Ф. Рузвельта. “В Росії диктатура, можливо, найабсолютніша із усіх, які коли-небудь були в світі. – відзначали автори документу – Росія дуже пишається успіхами, які були досягнуті в умовах цієї диктатури. Безперечно, що без цієї диктатури Німеччина, очевидно, перемогла би в цій війні” [16].

У 1944 році війська Червоної армії, послідовно переносючи стратегічні зусилля з одного напрямку на інший, просунулися на захід на 650–1550 км, завершили звільнення України і окупованої частини території СРСР (за винятком Курляндії), повністю відновивши державний кордон, вступили до Південно-Східної і Центральної Європи.

Війна на території України не припинялася ні на годину – з 22 червня 1941 по 28 жовтня 1944 року. З цих 40 місяців 35 припадають на активні бойові дії регулярних військ. Особливо запеклі бої та битви відбувалися в більш ніж 100 населених пунктах республіки.

На території республіки відбувалися й найбільші успішні наступальні операції 1944 р.: Донбаська та Нікопольсько-Криворізька, Кримська та Львівсько-Сандомирська; наймасштабніше на той час оточення великої маси військ противника – Корсунь-Шевченківська битва; унікальні в історії війни за складністю операції, пов'язані з форсуванням Дніпра та подоланням гірських масивів Карпат [7, с.114].

Загалом визволення України 1943–1944 рр., попри винятковий героїзм наших воїнів, було надзвичайно кровопролитним.

Могутнім ударам в ході кампаній 1944 року, зокрема на землях України, піддалися загалом 486 дивізій і 54 бригади противника, з яких 126 дивізій і 30 бригад були повністю знищені або полонені. Втрати гітлерівських військ становили більше 2,6 млн. осіб (з них безповоротні з урахуванням взятих в полон – більше 1900 тис.), 48 тис. гармат і мінометів, понад 16 тис. танків і штурмових гармат, близько 17 тис. літаків [10, с. 654, 743–744].

Червона армія з січня 1943 року по жовтень 1944 року, в ході однієї оборонної та одинадцяти наступальних операцій втратила 3,5 млн. осіб. У середньому на добу в дні активних боїв втрати становили понад 70 тис. осіб [17]. Сотні тисяч воїнів усіх національностей полягли на Поліссі, Волині, Поділлі та в Карпатах. Лише у Львівсько-Сандомирській та Східно-Карпатській операції війська Червоної армії втратили відповідно 289 296 ос. (зокрема безповоротно 65 тис.) та 126 211 ос. (26,8 тис. безповоротно) [7, с. 342].

З Україною, ширше з усім південним напрямом як географічним її продовженням, пов'язувались основні події на радянсько-німецькому фронті (4,5 тис. км), який був вирішальним у системі фронтів Другої світової війни... Цілком логічно в цьому контексті твердити, що україн-

ський південний напрям був центральним на радянсько-німецькому фронті, як і на всьому європейському театрі воєнних дій, принаймні, до кінця жовтня 1944 р. [7, с. 113].

Найважливішим воєнно-політичним підсумком наступальних кампаній цього року був крах оборонної стратегії нацистської Німеччини. Не змогли надати скільки-небудь дієву допомогу і союзники: під ударами Червоної армії гітлерівський блок розвалився, були послідовно виведені з війни Румунія, Болгарія, Фінляндія і Угорщина. Всі ці держави – колишні союзники Німеччини у Європі – оголосили їй війну.

Успішний наступ Червоної армії наближав повний розгром вермахту на східному фронті і оперативно-стратегічне становище в середині 1944 року дало змогу союзникам, за порівняно сприятливих умов, здійснити в період з 6 червня по 24 липня Нормандську десантну операцію (частина операції “Оверлорд”) і нарешті відкрити фронт у Європі, а у серпні здійснити Південно-Французьку десантну операцію (“Драгун”). На кінець 1944 року англо-американські війська, звільнили всю територію Франції, Бельгії, Люксембурга і значну частину Голландії.

Так у другій половині 1944 року почали здійснювати рішення трьох держав про сумісні дії у війні проти Німеччини, які були досягнуті на Тегеранській конференції в кінці 1943 року.

На початок 1945 року гітлерівська Німеччина, незважаючи на всі поразки, все ще являла значну силу. Командування вермахту розробило загальний стратегічний задум, який як і в минулу кампанію, полягав в тому, щоб зосередити основні зусилля на сході, не допустити просування Червоної армії в межі рейху. Розподіл військ вермахту був таким: на Східному фронті у складі п’яти груп армій і однієї оперативної групи діяли 185 дивізій і 21 бригада (зокрема угорських – 16 дивізій і бригада), тоді як на Західному фронті і в Італії – 105 дивізій і 4 бригади (з них італійських – 4 дивізії і бригада). Всього на початок кампанії східний фронт налічував німців – 3,7 млн. осіб, а західний – 1,9 млн. осіб [13, с. 37, 41].

Чисельність діючої Червоної армії (без резервів Ставки, ВМФ і військ ППО країни) разом з польськими, румунськими, болгарськими і чехословацькими військами становила 6,7 млн. осіб, значно зросла в ній і кількість бойових засобів [13, с.38].

Червона армія міцно утримувала ініціативу і мала загальну перевагу над противником. Стратегічний наступ військ Червоної армії в кампанії 1945 року розгорнувся на всьому фронті від Балтики до Балкан на глибину до 800 км і завершив звільнення території Польщі, Угорщини, майже всієї Чехословаччини, а також східних районів Австрії, були зайняті території Східної Пруссії, Східної і Західної Померанії, Центральної Німеччини.

Необхідно відзначити, що з початком кінцевої кампанії Другої світової війни у Європі стратегічна взаємодія Червоної армії з військами західних союзників набула конкретного і дієвого характеру.

Загалом збройні сили західних союзників в кінцевій кампанії Другої світової війни у Європі зробили певний внесок в загальну справу перемоги над нацистською Німеччиною. Проте, потрібно мати на увазі, що воєнні дії на Західному фронті і в Італії здійснювались в умовах, коли німецьке верховне головнокомандування спрямовувало велику частину сил і засобів на схід, для того, щоб перегорудити шлях до Берліна військам Червоної армії.

Підводячи підсумки збройного протиборства на радянсько-німецькому фронті, можемо констатувати, що саме тут були досягнуті найзначніші стратегічні результати. Боротьба на головному фронті Другої світової війни завершилася повним розгромом вермахту і беззастережною капітуляцією Німеччини. Більше 74 % загальних втрат (10 млн. осіб з 13,4 млн.) [18] вермахт поніс в боях і битвах з Червоною армією.

Війська Червоної армії в 1941–1945 рр. розгромили і узяли в полон 607 ворожих дивізій, тоді як англо-американські – близько 176 дивізій [18]. Число убитих зі складу сухопутних військ Німеччини на радянсько-німецькому фронті порівняно із Західноєвропейським і Середньоазіатським театрами Другої світової війни, разом узятими, було більше в 12 разів, поранених і померлих від ран в 8 разів з лишнім, а полонених всього лише в 1,7 разів. Це свідчить про те, що озброєна боротьба на Східному фронті порівняно з іншими театрами, де діяли німецькі війська, відрізнялася найбільшою рішучістю і запеклістю [19].

На цьому головному і вирішальному фронті Другої світової війни була знищена основна частина військової техніки агресора – близько 50 тис. танків і штурмових гармат (до 75 % їх загальних втрат), понад 70 тис. літаків (близько 70 %), 167 тис. артилерійських гармат (74 %) [18; 20].

Всього за період Другої світової війни на східний фронт були перекинуті 268 німецьких дивізій (крім сформованих безпосередньо на фронті з маршевих поповнень; з їх обліком – 434 дивізії) [21], а також з'єднання і частини сателітів Німеччини.

Отже, протягом всієї війни східний фронт сковував основну масу військ, а також військової техніки вермахту. На різних її етапах з обох сторін одночасно знаходилося від 8 млн. до 12,8 млн. осіб, від 84 тис. до 163 тис. гармат і мінометів, від 5,7 тис. до 20 тис. танків і САУ (штурмових гармат), від 6,5 тис. до 18,8 тис. літаків [13, с. 217–218]. Такого зосередження військових мас і військової техніки не знала світова історія.

Активні оборонні і наступальні дії військ на радянсько-німецькому фронті становили 93 % часу його існування [20]. Ні на одному з інших фронтів не було такої напруженої, тривалої і запеклої боротьби. А це означає, що події саме на східному фронті були такими, що визначали хід всієї Другої світової війни. Тут же були досягнуті і найважливіші військово-політичні цілі, що мали вирішальний вплив на остаточний її результат.

Головним стратегічним підсумком боротьби на радянсько-німецькому фронті стала катастрофа воєнної потужності нацистського блоку, що призвело до краху всієї політичної і військової системи гітлерівської Німеччини і її європейських союзників, повного провалу їх стратегічних планів і задумів.

В епіцентр радянсько-німецької війни було втягнуто весь народ України, його могутній промисловий потенціал. Він дав державі 6 млн. воїнів. Кожен другий з них або загинув на фронті, або став інвалідом. За питомою вагою воїни-українці посідали друге місце у Збройних силах СРСР після росіян. На другому місці вони й за кількістю Героїв Радянського Союзу та нагороджених. Сотні полководців, 8 з 15 командуючі фронтами – також українці [22].

Український народ зазнав великих втрат, його жертви за даними історика В. Косика найбільші серед головних країн-учасниць війни: військові – 2500 тис. осіб; цивільні – 5500 тис. осіб; усього – 8000 тис. осіб, Україна втратила на 2,5 млн. осіб більше ніж Німеччина і на 3 млн. більше ніж Росія [23].

Але народ України переміг, він зберігся як етнос, утвердив особисту гідність, авторитет серед інших народів.

Отже, підсумки озброєної боротьби є переконливим доказом того, що бойові дії Червоної армії проти армій Німеччини, Японії і їх союзників становили головний зміст воєнного протиборства коаліцій в роки Другої світової війни і мали вирішальний вплив на її хід і результат.

Як би географічно не були далекі різні театри воєнних дій, вони були складовою частиною всієї боротьби між коаліціями і випробовували на собі значний вплив радянсько-німецького фронту, де діяли найзначніші сили коаліцій і вирішувалися найважливіші завдання війни.

Основним підсумком військового протиборства в Другій світовій війні стало те, що в запеклих битвах Червона армія знищила переважну кількість військ і військової техніки противника, позбавивши його головного – засобів ведення війни, морально-психологічної і фізичної можливості продовжувати воєнні дії.

Розгром наймогутнішої агресивної військової машини ХХ століття, спрямованої на поневолення і знищення багатьох народів, – повчальний урок історії для всіх агресорів.

1. Макдональд Б. *Чарльз Трудное воспитание*. – М.: Воениздат, 1979. 2. Усиков В., Імінов В. *Роль та місце радянсько-німецького фронту у Другій світовій війні // Військово-історичний журнал*. – 2005. – № 5. – 4 с. 3. Аланбрук о стратегии Англии в Второй мировой войне 1941–1945 гг. – М., 1969. – С. 105–112. 4. Поздеева Л. *Англо-американские отношения в годы Второй мировой войны*. – М., 1969. – С. 118–119. 5. Гаврилів І. *Проблема Української державності на тлі геополітичних змін у Європі напередодні та на початку Другої світової війни // Вісн. Нац. ун-ту "Львівська політехніка"*. – 2005. – № 541. – 139 с. 6. Коваль М. *Україна в Другій світовій і Великій*

Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.). – К.: Вид. дім “Альтернатива”, 1999. 7. Безмертя. Книга пам’яті України 1941–1945. Пошуково-видавниче агентство “Книга пам’яті України”. – К., 2000. 8. Гриф секретности снято. Потери Вооруженных Сил СССР в войнах, боевых действиях и военных конфликтах. Статич. исследования. – М.: Воениздат, 1993. – С. 157, 357, 365. 9. Тепляков Ю. По ту сторону фронта // Московские новости. – 1990. – 13 июня. 10. Стратегический очерк Великой Отечественной войны 1941–1945. – М.: Воениздат, 1961. 11. Вторая мировая война. Цифры и факты. – М.: Ин-т военной историки. – 1988. – С. 278, 365. 12. Кулиш В. История Второго фронта. – М.: Наука, 1971. – 19 с. 13. История Второй мировой войны 1939–1945. – М.: Воениздат, 1982. 14. Довженко О. Україна в огні. – К., 1990. – 253 с. 15. История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941–1945. Т. 4. – М.: Воениздат, 1962. – С. 16. 16. Общественно-политические силы СССР и США в годы войны 1941–1945 гг. – Воронеж, 1995. – С. 168. 17. Король В. Військові втрати слов’янських народів у роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.) // Трибуна. – 2000. – № 10. – С. 23. 18. Советская военная энциклопедия. Т. 2. – М.: Воениздат, 1985. – 314 с. 19. Типпельских К. История Второй мировой войны. – М.: Воениздат, 1956. – С. 28, 80, 93. 20. Вторая мировая война. Итоги и уроки. – М.: Воениздат. – 1985. – 121 с. 21. Великая Отечественная война 1941–1945. Военно-исторические очерки. – Кн. 4. – М.: Наука, 1999. – 285 с. 22. Іващенко Ю. Україна у Великій Вітчизняній війні: деякі проблеми і перспективи дослідження // Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. “Актуальні проблеми Великої Вітчизняної війни 1941–1945 р.”. – Луганськ, 2005. – 123 с. 23. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж-Нью-Йорк, Львів, 1993. – 83 с.

УДК 94: 323. 272– 053.8 (477.83) „1957/1959” (083.97)

М.Є. Вахула

Львівський національний університет імені Івана Франка
Львівський історичний музей

ПРОГРАМНІ ДОКУМЕНТИ МОЛОДІЖНОЇ НАЦІОНАЛІСТИЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ „УКРАЇНСЬКИЙ РЕВОЛЮЦІОНЕР” В КОНТЕКСТІ „МОЛОДІЖНОГО ПЛАНУ” ГОЛОВНОГО КОМАНДИРА УПА Р. ШУХЕВИЧА-ЧУПРИНКИ (1957–1959 рр.)

© Вахула М.Є., 2006

Розглянуто молодіжний націоналістичний рух в західних областях України і його програмні документи, в контексті молодіжної політики Головного Командира УПА Р. Шухевича.

The paper deals youth nationalist movement in Western Ukraine and his program documents at realization of Commander in Chief of the UPA of Shuhevych’s youth police.

Незважаючи на те, що Україна здобула державну незалежність, проблема дослідження історії українського Руху опору надалі залишається актуальною з низки причин, а саме: руйнування стереотипів, що залишились завдяки імперській пропаганді та політиці, стирання „білих плям” у власній історії, формування нового національного світогляду молоді держави.

У статті вперше публікуються програмні документи молодіжної націоналістичної організації „Український революціонер”, простежено ключові ідеологічні моменти її діяльності як результат „молодіжного плану” Р. Шухевича. Великий науковий інтерес публікації згаданих вище документів у тому, що це перша публікація, яка стосується періоду після припинення організованої збройної боротьби ОУН–УПА та послаблення націоналістичної ідеології в українському суспільстві у другій